

Gideon Goldenberg Festschrift
MASSOROT Studies in Language Tradition
and Jewish Language IX-X-XI

82

On the Etymology of the
Neo-Aramaic Particle gam/kim-

מסורות

כרך ט-י-יא

ספר היוביליאה לפרופ' ג'וליאן זנבאך

תדפיס

Yael Reshef - Tamar Ben-Tzvi

Jerusalem 1997

מרכז ללשונות היהודים וספרויותיהן מפעל מסורות הלשון של עדות ישראל

מכון למדעי היהדות האוניברסיטה העברית ירושלים

על האטימולוגיה של המילית qam/kim- בארמית חדשה

1. אחד הקווים המבחינים של תחביר הארמית החדשה הצפון-מזרחית (North Eastern Neo-Aramaic, להלן NENA), אשכול להגים אשר אין להם תווית יידוע, הוא בהבעת יידוע מושא הפועל באמצעות "נטייה מושאית".¹ דבר זה נעשה על ידי הקדמת תווית המושא למושא השמני, למשל kgāriš-le tawra "הוא מושך את השור" (מילולית: הוא מושך אותו שור) לעומת kgāriš tawra "הוא מושך שור", ו-kgāriš-la tawirta "הוא מושך את הפרה" (מילולית: הוא מושך אותה פרה) לעומת kgāriš tawirta "הוא מושך פרה".

"הנטייה המושאית" של צורת הפועל הבנויה על "זמן ההווה" איננה מעוררת קושי מורפולוגי, שהרי תוויות המושא מצטרפות לצורות הנטייה הרגילות. מאידך גיסא, קושי מסוים מתעורר כאשר לצורות הפועל המתבססות על מבנה הפרטריט. מסיבה זאת אין זהות בין להגי NENA ביחס ל"נטייה המושאית" של הפרטריט, ויש בהם מגוון של פתרונות שהלשון מספקת לצורך זה.

1.1 במספר להגים המושא השמני בא מוקדם כמבנה שבתוך הנטייה,² למשל griš <ā> le tawirta "הוא משך את הפרה" לעומת grišle tawirta "הוא משך פרה". בכמה מן הלהגים הללו, בקוֹיִנָה של אורמייה למשל, הייצוג של המושא במבנה שבתוך הנטייה יכול אף להתממש אם למושא צורת גוף ראשון או שני, יחיד או רבים, כגון nšiq <aḥ> loḳ "נישקתנו".³

* תודתנו לפרופ' שלמה רז מאוניברסיטת תל-אביב על תרגום המאמר לעברית.
1 קרוטקוף, כורדיסטאן, עמ' 28, 54.
2 גולדנברג, 1992, עמ' 128.
3 פנקייטי, 1994, עמ' 263-267.

1.2 בלהגי NENA אחרים, כמו אלה של Hakkâri ו-Bohtân (דרום-מזרח טורקיה) והלהגים היהודיים של אזרבייג'אן האיראנית, צורני תוויות המושא המשמשים "כנטייה המושאית" בזמן הווה משמשים אף לנטיית הפרטריט, למשל kgārîš-lan "הוא מושך אותנו", nšiqlok-lan "נישקתנו".⁴

1.3 אולם ברוב להגי NENA מקובל להשתמש ב"נטייה מושאית" מיוחדת כאשר מדובר בזמן הפרטריט. במצב זה לא תופיע צורת הפרטריט הצפויה של הפועל, אלא המילית qam/kim- המושמת לפני הקונוקטיב (בסיס צורת הפועל בהווה), למשל qam nāšqit-lan "נישקת אותנו". מבנה מסוים זה של "הנטייה המושאית" - שהוא בן-בחירה (פקולטיטיבי) בקוֹנְיָה של אורמייה, אך בגדר חובה בלהגים של אזור מוצול - נמצא בתפוצה משלימה עם צורות הנטייה הרגילות של הפרטריט.⁵

1.4 אנו למדים ממילוננו של מקליין⁶ שהייתה וריאנטה נוספת של "הנטייה המושאית" לזמן הפרטריט, והיא באמצעות השימוש בפועל qāʔim "לקום, לעמוד" כפועל עזר בצורת הפרטריט שלו; פועל עזר זה משמש בצירוף הפועל הנעזר, שהוא הפועל הראשי בזמן עבר ולו סיומות הנטייה של המין והמספר המתאימות למושא השמני, למשל baḥšiš ʔālayhī [גוף שלישי יחיד נקבה] qīmlay hbīl-ā "הם נתנו להם (אותה) את המתנה", במקום hbīl <ā> lay baḥšiš ʔālayhī.

2. שאלת האטימולוגיה של המילית הקדם-פועלית qam/kim- המיוצגת בווריאנטה של "הנטייה המושאית" הנזכרת לעיל (סעיף 1.3) הובילה לשתי השערות שונות, והן מובאות בזה לדין.

2.1 בשנת 1868 העלה נלדקה השערה שלפיה מקור המילית qam/kim- הוא בצורת *q^odām, תואר הפועל של הזמן בארמית: "früher, vorher; avant, antérieurement".⁷ אפשר לחלוק על אטימולוגיה זו בנימוק ש-q^odām איננו תואר הפועל ממש, אלא מילת יחס במשמעות "לפני". מכל מקום, למיטב ידיעתי אין בנמצא כלל שפה טבעית אשר בה צורת זמן עבר מובעת באמצעות העמדת תואר

הפועל של הזמן או מילת יחס בצד צורת זמן הווה. אף על פי כן, אטימולוגיה זו מקובלת היום בדרך כלל.

2.2 בשנת 1895 הציע מקליין לגזור את המילית qam/kim- מצורת הנטייה הסופיקסלית *qaddem "it came or happened earlier".⁸ ככל הנראה לאור השערה זאת ערך צֶרְטְלִי⁹ השוואה בין qam שבארמית החדשה לבין qad שבערבית, שהיא מילית קדם-פועלית אשר מקובל לגזרה מן הפועל המקביל *qad(d)ama. נראה לי לחלוק על האטימולוגיה שמציע מקליין, שכן אף שהצורה qaddem הסורית מוכרת היטב כפועל עזר מוֹדְלִי, אין היא משמשת כלל לפני צורת זמן ההווה. כאשר היא מושמת לפני צורת זמן העבר הפעולה המובעת אינה מועברת לזמן קודם, כפי שגורמת, למשל, המילית הפועלית האנקליטית (h)wā- המצויה ב-NENA.

3. מבקש אני להעלות השערה נוספת באשר לאטימולוגיה של המילית qam/kim-. ההערה של מקליין על המבנה המיוחד של "הנטייה המושאית" שהפועל qāʔim (לעיל סעיף 1.4) נוטל בו חלק תשמש אותי כנקודת מוצא לאיתור מקור המילית בפועל זה. הפועל qāʔim (√qvm) משמש בלהגי NENA, כבמרבית השפות השמיות, במשמעות כפולה: מצד אחד הוא פועל המתאר מצב, במשמעות של "לעמוד, להישאר"; מצד אחר הוא מציין פעולה, ומשמעותו היא "לקום, לעלות".

3.1 כפועל סטטי qāʔim "הוא עומד" מקביל ל-qāfid "הוא יושב" בערבית החדשה. ברבים מן הלהגים של הערבית החדשה פועל זה שותף לתצורת הווה פריפֶרְסְטִי, כגון qāfid yiktib (מילולית: הוא יושב הוא כותב) "הוא יושב בכתבו" < הוא כותב [עכשיו] > "הוא כותב".¹⁰ כך פיתחה גם qāʔim בארמית הבינונית והחדשה של מסופוטמיה מבנה פריפרסטי דומה, למשל qāʔim kātib* (מילולית: הוא עומד הוא כותב) "הוא עומד בכתבו" < הוא כותב [עכשיו] > "הוא כותב". צורת גוף שלישי יחיד זכר qāʔim, המשמשת לכל צורות הגוף, המין והמספר, התפתחה בדרך של התגבשות והתקצרות פונטית למיליות הקדם-פועליות שלהלן, אשר משמשות לציון זמן ההווה האינדיקטיבי:

qā בארמית של התלמוד הבבלי;

qa-/qi-/q- במנדאית הקלסית ובמנדאית החדשה;¹¹

8 מקליין, דקדוק, עמ' 82.

9 צרטלי, 1958, עמ' 0178.

10 כהן, צירופים שמניים, עמ' 280-279.

11 מאצ'ר, 1965, עמ' 284-280.

4 שם, עמ' 270-272.

5 גולדנברג, 1992, עמ' 128; פנקייטי, 1994, עמ' 270-267.

6 מקליין, מילון, עמ' a268.

7 נלדקה, דקדוק, עמ' 296, סעיף 146, 3; כהן, צירופים שמניים, עמ' 520-519, 527.

kē-/k-/g- בארמית החדשה הצפונית-המזרחית;¹²
ככל הנראה כך אף המילית k-/ko- בארמית החדשה המרכזית.¹³

3.2 צורת הבינוני qāʾim בתפקידה כפועל תנועה משמשת, כמו צורת הבינוני ṣālē "הוא יורד", להבעת העתיד המְיָדִי בלהגים של Upper Tiari ו-Ashita, לדוגמה qāymin ʾāz(l)in ו-ṣālin ʾāz(l)in "אני עומד ללכת".¹⁴ ללהגים אלו צורות פרטריטליות של "הנטייה המושאית", כגון nšiqloq-lan "נישקתנו" (לעיל סעיף 1.2).

4. בלהגים של אזור מוצול אנו פוגשים בתופעה ההפוכה. שם שימש qāʾim "הוא קם [עכשיו]" כפועל עזר להבעת מעין "עבר מידי", כלומר פעולה בעבר הבאה מיד לאחר פעולה אחרת בעבר המובעת באמצעות הפרטריט, למשל qāymī qāʾlī lēh "הם הרגוהו",¹⁵ "aussitôt ils le tuèrent".

4.1 פועל תנועה אחר, ʾātē "לבוא", מתפקד באותו אופן, למשל ʾātēy dābqī lēh "הם תפסוהו";¹⁶ ʾāšē pārim-lē danwā diyēh "הוא קָצַץ (ארתו) את זנבו";¹⁷ ʾāše nāʾis-le b-ʾiqbā "הוא נשך אותו בעקב".

4.2 יש אף מקרים שנוצר בהם עָרוֹם של qāʾim ו-ʾātē, לדוגמה qim-ʾātē yadʾē-lī w-mārrē "הוא הכירני ואמר..."; [kā ʾnāšā siwlē rābā]; wi-brūnēh diyēh qim-ʾātē ʾāʾin-nēh "אדם הזקין מאוד] ובנו נשאו (על כתפיו)".¹⁸ שתי הדוגמות הללו מלמדות שצורת qāʾim התקצרה מבחינה פונטית למילית פשוטה פרוקליטית qim-.

12 כהן, צירופים שמניים, עמ' 520, 564.

13 יסטורב, 1967, עמ' 145-146.

14 מקליין, מילון, עמ' a265, a268; מקליין, דקדוק, עמ' 82.

15 רטורה, דקדוק, עמ' 225-226.

16 מקליין, מילון, עמ' b22.

17 לידורבסקי, כתב־יד, I, עמ' 117-118; II, עמ' 76-77 trennte ihr so den Schwanz "und) ab"; I, עמ' 118, שורה 1; II, עמ' 77, שורה 2 "und) biss ihn in die Ferse".

18 לידורבסקי, כתב־יד, I, עמ' 107, שורות 5-6; II, עמ' 68, שורות 16-17 "(kam er heran.)

"und da kam sein Sohn 72-71 erkannte mich und sagte" I, עמ' 111-112; II, עמ' 71-72 "und nahm ihn (auf den Rücken)".

5. לכל הדוגמות המצוטטות מן הספרות של "עבר מידי" עם qāʾim או ʾātē יש כינוי מושאי חבר; על כן יש לראותן פְּאוֹת מְבֹשֵׁר לתהליך הגרמטיקליזציה שהביא בסופו להיווצרות הצורות הפרטריטליות של "הנטייה המושאית", כגון qam nāšqit-lan "נישקת אותנו" (לעיל סעיף 1.3).

6. התקצרות פונטית של qāʾim מצויה אף לפני פועל עומד, כמו בביטוי kim wāḡīb (או qim wāḡīb) "היה עליו, היה צריך", שהוא טיפוסי ללהגים של אזור מוצול שבעירק.¹⁹

7. באמתחתה של הכלשנות המשווה לא רק דוגמות של הווה היסטורי או עתיד היסטורי המשמשים להפיח רוח חיים בנרטיב (למשל באגדות הלטיניות),²⁰ אלא אף של מבנים פריפֶרְסִיִים להבעת העתיד המידי, כגון הביטוי הצרפתי "je vais chanter". ראוי לציין בקשר לכך שבמשך הזמן מבנים אלה, שהביעו את העתיד המידי, החלו לתפקד כפרטריט פשוט, כגון:

(א) בקטָלָנִית, שבה צורת הפרטריט הפריפרסטי, למשל [vaig cantar [bačkentá], שמשמעותה המילולית "הולך אני לשיר", שווה בתפקודה לפרטריט הפשוט cantí "שרתי", ומשום כך מנוגדת לצורת ההווה הפרפקטיבי "I have :he cantat sung".²¹

(ב) בצרפתית של ימי הביניים המאוחרים (במאות הארבע-עשרה עד השש-עשרה), למשל et comme elle faisoit ce partage, son mari va revenir à l'ostel "ובעודה עושה חלוקה זאת חזר בעלה הביתה" (המאה החמש-עשרה).²²

(ג) ואחרון, אך לא בסדר החשיבות, בלהג הפרובנסאלי הנידח של Guardia Piemontese (במחוז קוונצה אשר בקלבריה, איטליה), למשל vo avèrə in filhe "היה לי בן", מילולית "I go (to) have a son"; "הוא אכל", מילולית: הוא הולך (הוא) אוכל.²³

19 מקליין, מילון, עמ' b80; זכאו, סקיצה, עמ' 46; גווידי, 1883, עמ' 304, הערה 54: qem wāḡīb, עמ' 313: k^mwāḡīb; רטורה, דקדוק, עמ' 170.

20 בודינה לרזינה, לטבית, עמ' 181.

21 בדיה מרגריט, דקדוק, עמ' 276.

22 רולפס, מורפולוגיה, עמ' 330.

23 גינרה, 1984, עמ' 7, הערה 7; גינרה, 1992; במפורז; גרין, 1988, עמ' 347, 351.

- G. Goldenberg, "Aramaic perfects", *Israel Oriental Studies* XII (1992), pp. 113-137
- A. Genre, "A proposito degli studi sulla parlata e l'origine = 1984 ג'נרה, "A proposito degli studi sulla parlata e l'origine dei calabro-valdesi", *Bollettino dell'Atlante Linguistico Italiano* (Torino), III Serie, Dispensa n. 8-10 (1984-1986), pp. 5-25
- A. Genre (ed.), *Taliand dē la pēirē da Garroc. Canti*, = 1992 ג'נרה, *filastrocche, racconti, indovinelli e proverbi di Guardia Piemontese*, Alessandria 1992
- R. A. Greco, "Breve nota sul costrutto di Guardia = 1988 גרקו, *Piemontese vado + infinito*", *Miscellanea di studi romanzi offerti a Giuliano Gasca Queirazza per il suo 65° compleanno*, Alessandria 1988, I vol., pp. 345-351
- E. Sachau, *Skizze des Fellichi-Dialekts von Mosul*, Berlin = 1895 זכאו, סקיצה
- O. Jastrow, *Laut- und Formenlehre des neuaramäischen = 1967 יסטרוב, *Dialektes von Midin im Tur 'Abdin*, Inaugural-Dissertation, Bamberg 1967*
- D. Cohen, *La phrase nominale et l'évolution du système verbal en sémitique. Etudes de syntaxe historique*, Paris 1984 כהן, צירופים שמניים
- M. Lidzbarski, *Die neu-aramäischen Handschriften = 1896 [Hildesheim 1973] לידזברסקי, כתב-יד *der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, Weimar 1896 [Hildesheim 1973]*
- R. Macuch, *Handbook of the Classical and Modern Mandaic*, Berlin 1965 מאצ'וך, 1965
- A. J. Maclean, *Grammar of the Dialects of Vernacular Syriac*, Cambridge 1895 מקליין, דקדוק
- A. J. Maclean, *A Dictionary of the Dialects of Vernacular Syriac*, Oxford 1901 מקליין, מילון
- Th. Nöldeke, *Grammatik der neusyrischen Sprache am Urmia-See und in Kurdistan*, Leipzig 1868 [Hildesheim 1974] נלדקה, דקדוק
- F. A. Pennacchietti, "I preverbi del passato in semitico", = 1993 פנקייטי, *in Vermondo Brugnatelli (ed.), Sem Cam Iafet. Atti della VII Giornata di Studi Camito-Semitici e Indoeuropei, Università Cattolica del Sacro Cuore, Milano, 1° giugno 1993, Milano 1994, pp. 133-150*

8. ניסיתי להראות שמקור המילית הקדם-פועלית qam/kim הוא בפועל qā?im, ולא ב"תואר הפועל" כביכול *qōdām או בפועל qaddem. אם השערה זאת נראית סבירה, יש ביכולתה לזרוע אור חדש על דינמיקה מסוימת של הפועל בלהגי NENA ושל השפות השמיות בכלל.
- להגים של NENA הם חלק מאזור לשוני רחב ממדים המתאפיין, אם נשאל ביטוי משל Rohlf's, ב"חוסר הפופולריות של צורת המקור"²⁴ תופעה זאת מצויה לא רק בלשונות שמיות כגון סורית וארמית חדשה, ערבית קלסית ולהגי הערבית החדשה, אלא אף בחלק מן הבלשונות הנאו-איראניות וכן, בתיווכה של אנטוליה הקדם-טורקית, אף בלשון הנאו-יוונית ובלשונות הבלקן, ובכללן הסרבית. באיטליה השתרעה תופעה זאת מן הלהג של סיציליה ועד הלהגים של אפוליה ואברוצי.²⁵ המשותף ללשונות וללהגים אלה הוא הנטייה להצמיח מבנים פועליים במקומות שבהם בא פועל עזר לפני קוניונקטיב. במשך הזמן השתנו כמה פועלי עזר למיליות קדם-פועליות.²⁶
- בזמן מן הזמנים פיתח והפיץ אחד מלהגי NENA מבנה פריפרסטי חדש שהורכב מן הפועל qā?im וקוניונקטיב לצורך הבעת עתיד מידי (לעיל סעיף 3.2). בשמשו תחבולה סגנונית לשם החייאת הנרטיב הפך מבנה פריפרסטי זה עד מהרה אף תחליף לפרטריט. הפונקציה הפרטריטית של מבנה מעין זה לא האריכה ימים, מכיוון שיש לה קיום רק בתפוצה משלימה עם הפרטריט הרגיל כאלומורף שלו לצורך "הנטייה המושאית". בפונקציה חדשה זאת עבר פועל העזר qā?im תהליך של גרמטיקליזציה והתקצרות פונטית.

רשימת הקיצורים

- A. M. Badia Margarit, *Gramatica catalana*, I, = דקדוק, Madrid 1962
- T. Budina Ladzina, *Latvian*, London 1966 = בודינה לדזינה, לטבית
- I. Guidi, "Beiträge zur Kenntniss des neu-aramäischen = 1883 גווידי, *Fellihî-Dialektes*", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 37 (1883), pp. 293-318

24 רולפס, תחביר, עמ' 102-106.

25 שם, עמ' 190.

26 פנקייטי, 1993.

- F. A. Pennacchietti, "II preterito neoaramaico con = 1994 פנקייטי, pronome oggetto", *Zeitschrift der Deutschen Morgeneändischen Gesellschaft* 144, 2 (1994), pp. 259-283
- K. Tsereteli, *Chrestomatija sovremennogo assirijskogo = 1958 צרטלי, jazyka so slovarem*, Tbilisi 1958
- G. Krotkoff, *Neo-Aramaic Dialect of Kurdistan. = 1982 קרוטקוף, כורדיסטאן Texts, Grammar, and Vocabulary*, New Haven, Connecticut 1982
- G. Rohlfs, *Grammatica storica della lingua italiana e = 1969 רולפס, מורפולוגיה dei suoi dialetti. Morfologia*, Torino 1969 [translation of *Historische Grammatik der italienischen Sprache und ihrer Mundarten. II. Formenlehre und Syntax*, Bern 1949]
- G. Rohlfs, *Grammatica storica della lingua italiana e dei = 1969 רולפס, תחביר suoi dialetti. Sintassi e formazione delle parole*, Torino 1969 [translation of *Historische Grammatik der italienischen Sprache und ihrer Mundarten. III. Syntax und Wortbildung*, Bern 1954]
- J. Rhétoré, *Grammaire de la langue soureth ou chaldéen = 1912 רטורה, דקדוק vulgaire*, Mossoul 1912